

La lectura de novel·les a les biblioteques populars

JORDI LLOBET DOMÈNECH *Universitat de Barcelona*

RESUM: Estudi de la composició del fons de narrativa catalana de les biblioteques populars de la Mancomunitat de Catalunya entre 1918 i 1922. L'anàlisi bibliogràfica de la secció de prosa i narrativa catalanes identifica la intervenció específica de cada un dels directors del sistema bibliotecari –Eugeni d'Ors i Jordi Rubió i Balaguer– i es complementa amb la descripció de les pràctiques de lectura observades per les bibliotecàries de cada servei, amb l'objectiu d'identificar la intervenció institucional i la recepció lectora d'un gènere literari, la novel·la, la vàlua i l'interès del qual es posa en qüestió per les jerarquies intel·lectuals de l'època.

PARAULES CLAU: Prosa catalana, novel·la, biblioteques populars, Mancomunitat de Catalunya, lectura, Eugeni d'Ors, Jordi Rubió i Balaguer.

ABSTRACT: This is an analysis of the Catalan fiction section in the public libraries of the Mancomunitat of Catalonia between 1918 and 1922. The bibliographic analysis of this section identifies the specific intervention of each of the two successive heads of the library services –Eugeni d'Ors and Jordi Rubió i Balaguer– and it is complemented by a description of by the users' reading habits as observed by the librarians, with a view to identify the degree and effects of institutional intervention and the readers' actual reception of a literary gender, the novel, the value and the interest of which was being questioned at the time by the country's leaders of intellectual life.

KEYWORDS: Catalan literature, the novel, public libraries, Mancomunitat de Catalunya (regional government), reading, Eugeni d'Ors, Jordi Rubió i Balaguer..

Introducció

Des de la seva fundació, el 1914, la Mancomunitat de Catalunya aposta per la creació d'una xarxa de biblioteques populars que ha de facilitar l'accés a la cultura a les poblacions d'arreu del país. El govern català impulsa un sistema bibliotecari d'abast nacional amb una dimensió institucional nova en tant que instrument al servei del projecte polític i cultural de les forces que el dirigeixen, encapçalades pel catalanisme conservador.¹

1. L'any 1915, el govern català aprova el Projecte d'acord sobre la instal·lació a Catalunya d'un sistema de Biblioteques Populars i tres anys després, l'any 1918, s'inauguren les primeres biblioteques d'una xarxa que s'ha d'estendre per tot el territori català.

El paisatge lector ha viscut uns canvis transcendents des de finals del segle XIX. El procés de democratització del saber, amb l'extensió de l'ensenyament i la reducció dels índexs d'analfabetisme, ha permès l'accés a la cultura escrita d'un nombre cada cop més gran de persones. Ensenms, el sector editorial ha superat una etapa preindustrial per avançar cap al desenvolupament d'unes estructures productives modernes que permeten a l'editor donar resposta a les demandes de la comunitat lectora amb un increment significatiu de l'oferta llibresca.

En un context en què el llibre ocupa una posició dominant com a eina de difusió i transmissió del saber, es viu un debat ideològic intens entre les elits intel·lectuals sobre les virtuts i els perills de certes tipologies de llibres, especialment de les novel·les, un pou de temptacions per als lectors i sobretot per a les lectores, víctimes predilectes del gènere. El debat sobre les bones i les males lectures anima la publicació de guies on es prescriuen itineraris lectors; es tracta de propostes bibliogràfiques elaborades per autoritats de relleu de l'època, amb una certa capacitat per condicionar la intervenció institucional en el camp de la lectura.²

Aquests «cànons» de lectures donen forma a la matèria mateixa que han de treballar els directors de la xarxa de biblioteques populars. Eugeni d'Ors, primer, i Jordi Rubió, després, com a directors del sistema bibliotecari, assumeixen la tasca de triar les obres destinades a les biblioteques de la Mancomunitat.

Les pàgines que segueixen es dediquen a fer una anàlisi bibliogràfica de la secció de prosa i narrativa catalanes, així com a descriure les pràctiques de lectura observades per les bibliotecàries destinades a cada població, amb l'objectiu d'identificar la intervenció institucional i la recepció lectora d'un gènere literari la vàlua i l'interès del qual es posa en qüestió per les jerarquies intel·lectuals de l'època.³

Anàlisi bibliogràfica del fons de les biblioteques populars

Mètode d'estudi

Entre 1918 i 1922, la Mancomunitat de Catalunya obre vuit biblioteques populars: Valls (1918), Olot (1918), Sallent (1918), les Borges Blanques (1918), Canet de Mar (1919), El Vendrell (1920), Pineda (1922) i Figueres (1922). Eugeni d'Ors s'encarrega de la tria del fons inicial de Valls, Olot, Sallent, les Borges Blanques i Canet, i també intervé en la formació del fons del Vendrell, una tasca que clou Jordi

2. La llista podria ser molt llarga, però en cap cas hi faltarien els títols següents: *Los daños del libro*, d'Antolín López Peláez (1905); *Lecturas nocivas y lecturas útiles* (1910), de Amado de C. Burguera; *Novelistas buenos y malos* (1910), de Pablo Ladrón de Guevara; i *Lecturas y bibliotecas para obreros*, de Rafael Altamira (1915).

Rubió, després de rellevar Eugeni d'Ors al capdavant de la xarxa, el mes de març de 1920. A partir d'aquest moment, el nou director de la Central de Biblioteques Populars, Jordi Rubió, assumeix la formació del fons de Pineda i de Figueres.

El projecte de creació del sistema de biblioteques populars, com a norma oficial del govern, estableix un model de biblioteca i una proposta de lectura d'abast nacional que els directors de la xarxa materialitzen en una tria determinada de llibres. L'estudi del fons de les biblioteques parteix d'aquesta consideració essencial: el conjunt dels llibres de les biblioteques populars conformen una unitat i comparteixen un mateix objectiu al servei del programa social i cultural del govern.⁴

L'anàlisi bibliogràfica que es desenvolupa tot seguit se centra exclusivament en l'estudi del lot inicial de les biblioteques, és a dir, la tria de llibres que els responsables del sistema preparen per a la inauguració del servei en cada municipi, afegint-hi les trameses de llibres fetes immediatament després de la data d'inauguració. L'opció es pren després de constatar que no s'inaugura cap biblioteca amb la feina tancada del tot i que, un cop obertes, les biblioteques reben encara algunes trameses importants de llibres que, molt probablement, formaven part del lot inicial.

La font d'informació per identificar les col·leccions distribuïdes és el llibre de registre on s'inventarien les obres de cada biblioteca. Cal precisar que no es disposa dels inventaris de Valls i de les Borges Blanques, desapareguts tots dos sota els estralls de la Guerra Civil, fet pel qual, tal com es veurà, ambdues biblioteques no s'inclouen en l'estudi del fons. A partir de la informació bibliogràfica processada s'obté una representació fidedigna del contingut de les respectives col·leccions: autors, títols, línies temàtiques, editorials, etc.

La decisió d'acotar l'estudi exclusivament al fons inicial de cada biblioteca respon a l'interès per identificar amb claredat la proposta de lectura que comparteixen tots els serveis. Alhora, la metodologia emprada en la recopilació de les dades permet diferenciar la intervenció específica de cada director, de manera que així es pot descriure les fórmules que cada un utilitza per complir l'encàrrec institucional.

El mecanisme operatiu adoptat per valorar la tria dels llibres es basa en la utilització d'un procediment propi del treball bibliotecari: establir la bibliografia

3. L'estudi del fons de les biblioteques de la Mancomunitat es pot seguir a través de la tesi doctoral de Jordi Llobet Domènech, *Lectura i biblioteques populars. Model de col·lecció i lectura a les biblioteques populars de la Mancomunitat de Catalunya: 1918-1922*, dirigida per Assumpció Estivill Rius i presentada a la Universitat de Barcelona, Departament de Biblioteconomia i Documentació, l'any 2008.

4. La formació d'un catàleg sistemàtic únic amb la suma del fons de totes les biblioteques populars se cita a J. RUBIÓ; J. MASSÓ, «Informe dels senyors Director i Inspector de la Biblioteca de Catalunya respecte de la manera de funcionar de les biblioteques populars», *Butlletí de la Biblioteca de Catalunya*, II (1915), p. 188-190; i a l'informe de Jordi Rubió i Balaguer, «Memòria sobre la vida de les biblioteques populars de la Mancomunitat en l'any 1921», Arxiu de la Diputació de Barcelona, lligall 3.735, exp. 2, doc. 216.

bàsica del sistema a partir de la presència dominant de certs títols en els lots inicials de les biblioteques. En funció d'aquesta fórmula, els llibres triats per ambdós directors –aquells que es localitzen en més de tres biblioteques– es consideren com la proposta de lectura bàsica, atès el seu pes específic dins del sistema bibliotecari.

Anàlisi bibliogràfica de la prosa i la narrativa catalanes

Els llibres de la classe 8, Literatura, distribuïts a les biblioteques en el període 1918-1922, representen el 33,5 % del total del fons del sistema bibliotecari, un volum certament important. Les obres de la secció es divideixen, bàsicament, en dos grans apartats: estudis crítics i obres de creació de les diferents tradicions literàries.

Taula 1. Evolució del fons de les biblioteques i de la classe 8, Literatura⁵

Libres	Títols	Olot	Sallent	Canet	Vendrell	Pineda	Figueres	Exemplars	%
Total registres del sistema	2.770	860	718	988	1.143	1.541	2.073	7.323	100,0
8 Literatura	951	279	231	333	383	511	716	453	33,5
...									
822 Literatura clàssica	61	35	29	46	50	23	43	226	
831 Literatura francesa	142	33	27	40	44	78	98	320	
833 Literatura catalana	283	28	29	35	73	176	241	582	
834 Literatura castellana	199	100	77	109	102	87	128	603	
...									

Tal com s'observa a la taula 1, les divisions de la literatura catalana i de la literatura castellana ocupen les primeres posicions en els prestatges pel nombre de títols i d'exemplars. A continuació, la tradició més ben representada correspon a la literatura francesa, seguida de la literatura clàssica i de les literatures anglesa i nord-americana. La resta de literatures occidentals tenen una presència molt més reduïda; és el cas de les lletres italianes, alemanyes i russes.

L'anàlisi de la prosa i la narrativa catalanes es fonamentarà, d'acord amb el mètode exposat, en la descripció de la tria bàsica que comparteixen Eugeni d'Ors i

5. Una descripció més detallada de la classe 8, Literatura, es pot consultar a l'esmentada tesi doctoral de Jordi Llobet Domènech, *Lectura i biblioteques populars...* p. 259-291. Totes les taules tenen com a font la base de dades bibliogràfica de l'esmentada tesi doctoral.

Jordi Rubió; a partir d'aquest nucli central, s'incorporarà la valoració de la resta dels llibres que formen part de la tria atenent els valors i els matisos que la intervenció específica de cada director aporta a la proposta de lectura.

Abans d'iniciar l'estudi bibliogràfic de la secció, és oportú descriure el pes i l'evolució específica de cada gènere literari en els lots inicials, atès el relleu que pren el debat sobre la importància de la poesia i la novel·la en el procés de recuperació de les lletres catalanes.⁶

Taula 2. Evolució del fons de la divisió 833, Literatura catalana

833 Literatura catalana	Títols	Olot	Sallent	Canet	Vendrell	Pineda	Figueres	Exemplars	%
Teoria i crítica literària	19	2	2	2	7	15	18	46	7,9
Poesia	71	8	9	10	26	41	63	157	27,0
Prosa	131	16	16	21	38	89	112	292	50,2
Teatre	62	2	2	2	2	31	48	87	14,9
Total	283	28	29	35	73	176	241	582	100

La taula 2 evidencia alguns fets sorprenents pel que fa a l'evolució general de la literatura catalana en l'espai bibliotecari. Cal observar, en primer lloc, el volum reduït de títols que conformen els lots inicials d'Olot, Sallent i Canet, sota la responsabilitat d'Eugeni d'Ors, amb unes xifres certament ridícules. El pes de les lletres catalanes s'incrementa de forma progressiva a partir de la inauguració del Vendrell, un cop Jordi Rubió ja es troba al capdavant de la direcció tècnica de la xarxa. A partir d'aquí, tots els apartats evolucionen a l'alça a Pineda i a Figueres, amb un augment especialment significatiu del teatre, que supera una presència fins aleshores testimonial. Pel que fa a la importància de cada gènere, si prenem com a referència la columna dels exemplars, la prosa se situa en primer lloc, seguida de la poesia i el teatre.

Una distància tan gran entre les tries d'ambdós directors es fa difícil d'entendre. Les biblioteques s'obren en el marc d'un procés de construcció de la identitat nacional, i tots dos directors comparteixen la consecució del mateixos objectius culturals des dels càrrecs que ocupen. Des d'aquesta perspectiva, la literatura catalana s'hauria de

6. A. YATES, *Una generació sense novel·la?: la novel·la catalana entre 1900 i 1925*, Barcelona: Edicions 62, 1975; i J. CASTELLANOS, «Mercat del llibre i cultura nacional (1882-1925)», *Els Marges*, núm. 56, 1996, p. 5-37.

convertir en un dels eixos fonamentals de la proposta de lectura encabint en l'espai bibliotecari el bo i millor de la tradició literària i de la creació contemporània en català.

Malauradament no és així. De fet, les dades obtingudes dels llibres de registre confirmen unes observacions similars a les que recull Jordi Rubió en l'informe que redacta sobre l'estat de les biblioteques un cop assumeix la direcció de la xarxa a la primavera de 1920:

Llibres. - Ja he anat assenyalant les deficiències que en els llibres de les Populars s'observen en relació a les necessitats de cada població. Totes estan a més tarades del mateix mal: l'escassíssima representació que hi té la literatura catalana. En totes les Populars es pot llegir Valle Inclán; en canvi la major part d'elles no tenen les obres de Maragall, i a Canet de Mar hi falta l'*Atlàntida*, amb la natural estupefacció dels lectors que és el primer que volen llegir de Verdaguer. No cal dir que els poetes de les generacions postmaragallianes són del tot oblidats. Però si les biblioteques han de correspondre a la il·lusió amb què són demanades, és indispensable que no hi faltin els nostres autors més selectes i fins aquells que no corresponent tal vegada del tot a les exigències del nostre gust modern, tenen un nom benemèrit i representatiu en les nostres lletres.⁷

Tria bàsica i mètodes de treball dels directors de la xarxa

Pel que fa a l'evolució específica de la prosa catalana, la bibliografia bàsica, punt de trobada d'ambdós directors, es fonamenta en els títols de la «Biblioteca popular de L'Avenç», onze títols de disset. El protagonisme del color taronja, tanmateix, comença a ser qüestionat per la blancor de les propostes de l'Editorial Catalana: la «Biblioteca literària» i la «Biblioteca catalana». Només un autor s'aparta de la norma: Ramon Llull, a qui la Comissió Editora Lul·liana i altres editorials publiquen a bastament, fins al punt que les seves obres devien omplir elles soles un prestatge de la biblioteca. Anem per parts.

Eugeni d'Ors i Jordi Rubió coincideixen en la recomanació d'alguns autors de la «Biblioteca popular de L'Avenç»: Valentí Almirall, Gabriel Alomar, Joaquim M. Bartrina, Víctor Català, Salvador Guinot i Vilar, Jaume Massó Torrents, Narcís Oller i Robert Robert. Tots ells formen part de la bibliografia bàsica. Tanmateix, el grau de coincidència a l'hora d'escollir els títols de la «Biblioteca popular» és més petit del que sembla, ja que hi ha un bon nombre d'escriptors que només formen part dels lots inicials de l'etapa Rubió, com és el cas de Josep Aladern, Prudenci Bertrana, Josep M. Folch i Torres, Gaziell, Ignasi Iglésias, Carme Karr, Alfons

7. Arxiu de la Diputació de Barcelona, lligall 3.735, exp. 1, doc. 33 bis, informe de Jordi Rubió, amb data de 20 de juny de 1920, p. 13.

Maseras, Josep Pous i Pagès i Santiago Rusiñol. La intervenció d'Eugeni d'Ors sobre el contingut de la «Biblioteca popular de L'Avenç», una de les rutes principals de l'espai literari català, deixa fora una part important dels escriptors modernistes, tot i que la tria no evidencia una exclusió sistemàtica del moviment estètic. Durant l'etapa Rubió, la col·lecció de L'Avenç s'ofereix gairebé sencera a les biblioteques, i no hi falta la representació de cap d'aquests autors. Les polèmiques estètiques o ideològiques semblen, doncs, superades en l'espai bibliotecari a partir de Jordi Rubió, en tant que s'hi promou una oferta integradora dels diversos corrents estètics del país així com de les formes d'expressió que privilegien: poesia, prosa o teatre.

Després de l'Avenç, l'Editorial Catalana marca el camí en el camp de la prosa i de la narrativa. La direcció de la xarxa subscriu les col·leccions del nou segell editorial per a totes les biblioteques, que a partir de 1918 reben sistemàticament les novetats de la «Biblioteca literària», primer, i poc després de la «Biblioteca catalana».⁸ Tots els volums d'ambdues sèries formarien part de la bibliografia bàsica, tot i que per una qüestió temporal només se n'inclouen quatre, aquells que es publiquen abans del relleu en la direcció de la xarxa: *L'auca de la Pepa* de Joan Pons i Massaveu, *L'abrandament* de Carles Soldevila, *Llibre d'històries* de Raimon Casellas i *La parada* de Joaquim Ruyra. Els títols de l'Editorial Catalana que donen continuïtat a ambdues sèries es distribuïran de forma sistemàtica a les biblioteques, talment com la resta de col·leccions de la casa.

La figura de Ramon Llull té una presència significativa en la tria d'ambdós directors. Entre la tria bàsica i les apostes de cada director, la xarxa acull gairebé totes les obres en català del filòsof medieval. Les biblioteques reben els títols de l'edició mallorquina de Jerònim Rosselló, així com els volums del projecte editorial impulsat a partir de 1906 per la Comissió Editora Lul·liana; força biblioteques reben també les edicions a càrrec de M. Obrador y Bennassar publicades per Gustau Gili i per L'Avenç.⁹

A partir de l'etapa de Jordi Rubió, l'oferta narrativa rep un fort impuls amb la distribució de diversos títols dels catàlegs de la Societat Catalana d'Edicions, de la Il·lustració Catalana i de l'editor Ramon Miquel i Planas, uns segells que, per motius econòmics, ideològics o lingüístics, no selecciona Eugeni d'Ors.

Els llibres de la Societat Catalana d'Edicions, segell creat per Antoni Rovira i Virgili l'any 1910, arriben a la xarxa a partir de l'etapa Rubió; Eugeni d'Ors no tria pràcticament cap obra de la Societat, tot i que la qüestió nacional és un dels temes centrals del catàleg. L'absència de llibres del catàleg de la Societat Catalana

8. Es pot seguir una reflexió bàsica sobre la represa de la novel·la en català i la importància de les col·leccions literàries de l'Editorial Catalana a J. CASTELLANOS, «Mercat del llibre...», p. 22-28.

9. La reivindicació de la figura de Ramon Llull es converteix en un referent de la intel·lectualitat catalana durant les primeres dècades del segle XX. A partir de 1906, la Comissió Editora Lul·liana reinicia la publicació de les obres completes a càrrec del lul·lista Mateu Obrador i Bennassar, sota la direcció d'Antoni M. Alcover.

d'Edicions durant l'etapa d'Ors és un fet realment sorprenent que només es pot justificar per tres motius: un desacord comercial, un desacord personal o la voluntat d'excloure una proposta de lectura determinada, en la qual els autors d'adscripció modernista o propers a la tradició republicana tenen una presència dominant: Prudenci Bertrana, Josep Pous i Pagès, Apel·les Mestres, Cebrià de Montoliu, Alfons Maseras o Pompeu Gener.

La Il·lustració Catalana és una altra editorial que també desestima Eugeni d'Ors, probablement per l'actitud contrària a les normes ortogràfiques de l'IEC que manifesta Francesc Matheu, director de l'empresa. L'únic títol del catàleg de la Il·lustració Catalana que tria Eugeni d'Ors són les obres completes de Jacint Verdager; en canvi, no superen el tall les obres completes d'Emili Vilanova i de Miquel dels Sants Oliver, les poesies de Miquel Costa i Llobera o les narracions de Narcís Oller, una sèrie de títols que es distribuïran a la xarxa a partir de l'etapa Rubió.

Amb la tria de la col·lecció «Històries d'altres temps», publicada pel bibliòfil Ramon Miquel i Planas, els lots de Jordi Rubió amplien l'oferta d'obres clàssiques amb una desena de textos catalans antics escrits o traduïts al català entre els segles XIV i XVII. Jordi Rubió reforça la prosa catalana medieval i moderna amb la recuperació d'altres títols fonamentals, com ara el *Curial e Güelfa*, en l'edició de la Real Academia de Buenas Letras, o l'edició del *Tirant lo Blanch* de Joanot Martorell publicada per la Llibreria d'Àlvar Verdager. La Llibreria Verdager fou creada, als voltants de 1840, per Joaquim Verdager i Bollich, membre d'una nissaga d'impressors de Barcelona. Quan el fill petit Àlvar Verdager i Coromina es fa càrrec del negoci, converteix la llibreria i la impremta en un referent de la intel·lectualitat catalanista. Les tertúlies de la llibreria atrauen Manuel Milà i Fontanals, Joaquim Rubió i Ors, Víctor Balaguer o Valentí Almirall; i la impremta produeix i col·labora en la «Biblioteca catalana», dirigida per Marià Aguiló, sèrie de referència en què es recullen, per primer cop, les obres fonamentals de la literatura medieval. Gairebé tots els títols publicats per la casa Verdager arriben a la xarxa sota la direcció de Jordi Rubió.¹⁰

La intervenció de Jordi Rubió, tal com s'ha vist, es fa palesa també en la prosa catalana contemporània, ja que dona entrada a les obres de Narcís Oller, de Pompeu Gener, de Prudenci Bertrana, de Josep Pous i Pagès o de Carles Soldevila, a més de Joan Maragall i d'Eugeni d'Ors. Les dues figures més simbòliques de l'estètica modernista i noucentista comparteixen prestatge per primer cop a Pineda i a Figueres. Val la pena observar que Eugeni d'Ors no distribueix les seves obres a la xarxa, on s'incorporen gràcies a la intervenció de Jordi Rubió.

10. Jordi Rubió fa una valoració excel·lent de la tasca de la llibreria en el desenvolupament cultural de Catalunya, en la introducció del llibret *Centenari de la Llibreria Verdager, 1835-1935*, Barcelona: Llibreria Verdager, 1935. La Llibreria d'Àlvar Verdager mantindrà el dipòsit més gran de llibres en català fins a la creació de la Llibreria Catalònia.

Jordi Rubió s'encarrega també de distribuir a les biblioteques títols fonamentals en l'evolució de les lletres catalanes, com ara *Solitud* de Víctor Català, *Pilar Prim* de Narcís Oller, *Pinya de rosa* de Joaquim Ruyra, o *La vida i la mort d'en Jordi Fraginals* de Josep Pous i Pagès. Tots ells es poden llegir a la xarxa a partir de les inauguracions del Vendrell, de Pineda i de Figueres.

Deixant de banda la tria bàsica i analitzant els títols inventariats de l'apartat de la prosa catalana en el seu conjunt, la figura clàssica més ben representada és Ramon Llull, seguit de Bernat Metge. Pel que fa als escriptors contemporanis, Alfons Maseras, amb sis títols, encapçala la llista; amb cinc el segueix Miquel Roger i Crosa; i amb quatre, Narcís Oller, Jacint Verdaguer, Víctor Català, Dolors Monserdà de Macià i Prudenci Bertrana. A poca distància, es troben Joan Maragall, Santiago Rusiñol, Eugeni d'Ors i Josep Pous i Pagès, amb tres títols cadascun. De la resta d'autors, amb una o dues obres escollides, val la pena destacar, entre d'altres títols, *L'orfaneta de Menargues* d'Antoni Bofarull, que compta amb dues edicions; *Lària* de Josep M. Folch i Torres, novel·la amb la qual l'escriptor guanya el primer premi de novel·la convocat per L'Avenç;¹¹ les dues edicions dels *Croquis pireneus* de Jaume Massó Torrents; els melodrames del novel·lista de gran èxit popular Josep Roig i Raventós, *Ànimes atüides* i *Argelaga florida*; i la primera novel·la de Josep M. de Sagarra, *Paulina Buixareu*.

La composició dels lots inicials de la literatura catalana confirma, en bona mesura, l'adopció de dos criteris i dos procediments de treball radicalment diferents. Eugeni d'Ors fonamenta la seva proposta de lectura en la presència dels autors clàssics i deixa de banda les veus contemporànies. El mestratge dels clàssics i l'excel·lència literària són determinants en la configuració d'una secció de la qual exclou els èxits populars i que sembla fonamentada en el terreny ferm de la canonicitat tot salvaguardant l'espai bibliotecari de les confrontacions estètiques presents en l'escenari cultural i literari català.¹²

Jordi Rubió, en canvi, situa al costat dels grans mestres un bon nombre d'autors contemporanis i d'èxits populars, amb una cura especial per integrar en la proposta la diversitat estètica i literària de les lletres catalanes contemporànies. El treball bibliogràfic de Jordi Rubió, d'altra banda, s'executa a partir d'un buidatge metòdic i sistemàtic dels catàlegs editorials i corregeix certes mancances derivades d'una tria pautada només en funció de les grans col·leccions literàries, procediment deter-

11. L'èxit popular de Josep M. Folch i Torres no es trasllada a l'espai bibliotecari, on la seva producció infantil i juvenil hi té una presència testimonial; és evident que el rebuig crític de la intel·lectualitat de l'època té més influència que l'interès expressat pels lectors.

12. La tasca bibliotecària d'Eugeni d'Ors probablement té una influència remarcable en la redacció del *Glosari*. Les gloses de la sèrie «La Vall de Josafat», el judici de Xènius sobre els mestres de l'art, de les lletres i del pensament, es publiquen entre els mesos de gener de 1918 i febrer de 1919, justament el període en què el Pantarca està ocupat en la formació del fons de les biblioteques populars.

minant en la tria d'Eugeni d'Ors. El mètode emprat per Jordi Rubió serà decisiu per incorporar al fons algunes editorials com ara la Il·lustració Catalana, la Societat Catalana d'Edicions o les publicacions de «La Revista», segells exclosos en els lots inicials preparats per Eugeni d'Ors.

És interessant d'observar com el procediment adoptat per Ors i per Rubió en el cas específic de la prosa catalana, té la seva correspondència, com és lògic, en la resta d'apartats de la secció de literatura. La tria d'ambdós directors privilegia la presència dels autors clàssics i l'excel·lència literària; ara bé, mentre els dictats del cànon i la qualitat són factors determinants i gairebé exclusius en la intervenció d'Eugeni d'Ors, en el cas de Jordi Rubió la tria s'orienta amb uns criteris més amplis, ja que fa una aposta decidida pels autors contemporanis i per algunes obres de qualitat literària menor però amb un gran èxit popular.

Durant l'etapa de Jordi Rubió es distribueixen a les biblioteques els mestres de l'aventura (Jules Verne, Fenimore Cooper, H. Rider Haggard, Walter Scott o Robert Louis Stevenson) i els grans èxits populars del moment com ara *Ben-Hur* de Lewis Wallace, *Fabiola* de Nicholas Patrick Wiseman o *El túnel* de Bernardo Kellerman. Les lletres castellanes rejuvencen també amb l'arribada als prestatges, entre d'altres, de Pedro Antonio de Alarcón, un dels grans èxits de vendes de la segona meitat del segle XIX, Leopoldo Alas, Juan Valera, Pío Baroja o Benito Pérez Galdós, una de les fites editorials més rellevants del tombant de segle.

El fons de les biblioteques populars i les prescripcions lectores

Abans de tancar l'apartat descriptiu, és interessant de valorar fins a quin punt la tria d'ambdós directors es veu condicionada pel rebuig manifest contra la lectura de novel·les. També ho és de valorar quines són les tradicions narratives que reben una millor acollida en els prestatges de les biblioteques.

La composició de la secció de literatura evidencia que els directors de la xarxa no prenen en consideració els judicis crítics provinents dels sectors catòlics tradicionalistes, que tenen en el bisbe Antolín López Peláez i en el pare jesuïta Ladrón de Guevara les veus més representatives. Les propostes del bisbe i del pare jesuïta enllacen amb una llarga tradició que té en les lleis canòniques i, més concretament, en l'*Index librorum prohibitorum* de la Congregació del Sant Ofici el full de ruta a seguir, amb la voluntat de continuar exercint un paper decisiu en el control ideològic dels discursos en la societat del tombant de segle.¹³

13. A. LÓPEZ, *Los daños del libro*, Barcelona: Gustavo Gili, 1905; P. LADRÓN DE GUEVARA, *Novelistas buenos y malos*, Bilbao: El Mensajero del Corazón de Jesús, 1910.

La novetat rau, a partir d'ara, en l'interès especial o, més ben dit, en la preocupació que genera la novel·la en aquestes veus eclesiàstiques que s'ocupen de prevenir els fidels contra l'esperit herètic i immoral que pot extraviar-los l'ànima. Els remeis per evitar-ho són clars: cal defugir la lectura d'obres escrites per autors impius enemics de la religió cristiana, cal evitar les obres herètiques que ataquen els dogmes de l'Església, però sobretot cal allunyar-se d'aquelles obres en què els atacs contra els bons costums es presenten sota formes novel·lesques, ja que amb el seu poder de seducció es presten més a captivar els lectors, abocar-los a les males accions o conduir-los a la revolta i el desordre social.¹⁴

Els sectors tradicionalistes no són els únics que alerten dels perills del gènere narratiu. La intel·lectualitat regeneracionista i els moviments compromesos amb els sectors obrers comparteixen, des d'una altra perspectiva, un menysteniment generalitzat envers la ficció narrativa.¹⁵

Els arguments emprats en el text memorable del crític Joan Sardà per defensar els lectors de novel·les i les virtuts del gènere com a itinerari de saviesa i d'experiència vital, són una mostra evident de l'esforç per contrarestar el rebuig manifestat per un ampli sector d'intel·lectuals:

Usted lo sabe mejor que yo. ¡Cuántos, al enterarse de que usted escribe novelas, le habrán dicho como en son de protección: qué lástima que pierda usted el tiempo en estas frivolidades! ¡Cuánta gente, al saber que las leemos los que las leemos, se permiten decirnos como con aire de superioridad: qué manera de perder el tiempo leyendo tonterías que a nada conducen! Lea y estudie obras doctrinales, sesudas, de ciencia, de provecho. Deje usted las novelas y los versos para los jóvenes o para las mujeres.¹⁶

14. Els índexs bibliogràfics del bisbe Antolín López i de Ladrón de Guevara enllacen amb una llarga tradició francesa sobre la matèria, que rep l'atenció dels cercles catòlics de Barcelona tal com constata la traducció de dues obres coetànies: P. COMBES, *La elección de una biblioteca: guía de la lectura*, Barcelona: Herederos de Juan Gili, 1910; G. DECORME, *Lecturas recomendables: estudio para la clasificación, desde el punto de vista moral y educativo, de las principales obras de ascética, historia y novela, útiles a la juventud católica*, Barcelona: Luis Gili, 1908. Una descripció detallada del contingut d'aquestes guies es pot consultar a l'esmentada tesi doctoral de Jordi Llobet Domènech, *Lectura i biblioteques populars...*, p. 110-126.

15. Els itineraris de lectura de les tradicions culturals socialista i anarquista han estat estudiats per J.C. MAINER, «Notas sobre la lectura obrera en España (1890-1930)», dins J.C. MAINER, *La doma de la Quimera*, Madrid: Vervuert, 2004, p. 17-82.

16. L'article de Juan Sardà «La lectura de novelas», publicat a *La Vanguardia* del 25 de desembre de 1888, es pot llegir a J. SARDÀ, *Obras escogidas de Juan Sardà: serie castellana, 1*, Barcelona: Librería de Francisco Puig y Alfonso, 1914, p. 41-49. Una crítica ferotge a certes tradicions narratives s'expressa en l'assaig de P. GÈNER, *Literaturas malsanas: estudios de patologia literaria contemporánea*, Madrid: Librería de Fernando Fe, 1894.

També és prou significativa la justificació emprada per l'historiador Rafael Altamira a l'hora d'incloure certes novel·les en una de les guies bibliogràfiques més representatives de l'ideari republicà de l'època:

Sin parecerme mal, como ya he dicho, que se lea mucha literatura [...] es indudable que conviene inclinar á los obreros á que lean con más frecuencia libros de otro carácter. Para ello es preciso irles mostrando la utilidad de esos libros [...] y hay también que escogerles esos libros, publicando listas depuradas [...], aconsejando á los lectores, graduándoles el alimento y evitando que se aburran con autores oscuros, dificiles de entender ó desmañados en la exposición.¹⁷

Uns anys després, es refermen encara els arguments a favor de la lectura utilitària i instructiva des d'algunes tribunes progressistes, com la del diari *El socialista*, que l'any 1922 publicava:

No pierdas el tiempo, proletario, en leer folletines novelescos que nada instruyen; no malgastes las horas en leer librotos de aventuras guerreras; no emplees el tiempo en hojear historietas y biografias de bandidos, en las cuales se hallan las fechorías que cometían antaño los salteadores de camino; al contrario, lee, sí, pero en los libros de divulgación científica. Estudia, sí, con el fin de disipar las tenebrosidades de tu ignorancia y elevar tu categoría al nivel del hombre instruido.¹⁸

L'aposta és clara, cal prioritzar la lectura instructiva i la lectura ideològica compromesa amb uns valors progressistes o revolucionaris, amb els matisos de color que calguin. Tot i això, els sectors obrers comparteixen un imaginari i s'identifiquen amb una tradició literària i un cànon d'autoritats on no falten gairebé mai Víctor Hugo, William Morris o Émile Zola, i tampoc no hi falten Pío Baroja, Benito Pérez Galdós, Vicente Blasco Ibáñez, Felipe Trigo o Vargas Vila, ni els escriptors catalans Frederic Soler, Àngel Guimerà o Ignasi Iglésias.¹⁹

Tal com s'ha observat, l'espai bibliotecari acull la novel·la amb normalitat, sobretot a partir de la intervenció de Jordi Rubió, que dona entrada a molts dels

17. R. ALTAMIRA, «Lecturas y bibliotecas para obreros», dins R. ALTAMIRA, *Cuestiones obreras*, València: Prometeo, 1914, p. 95.

18. Citació extreta de J. C. MAINER, «Notas...», p. 22-23.

19. És il·lustratiu analitzar el fons de les biblioteques dels ateneus populars de l'època i, especialment, el de l'Ateneu Enciclopèdic Popular, uns catàlegs que acullen amb normalitat tots aquests autors, talment com la Biblioteca Arús, *Catalech general*, Barcelona: Estampa la Catalana de J. Puigventós, 1895. Una anàlisi detallada d'aquests catàlegs es pot consultar a l'esmentada tesi doctoral de Jordi Llobet Domènech, *Lectura i biblioteques populars...*, p. 37-49.

autors exclosos per l'*Index* i catalogats amb qualificatius execrables pels prescriptors citats. Les obres de Voltaire formen part del fons, com també les obres d'altres autors «prohibits»: Leopoldo Alas, Honoré de Balzac, Pío Baroja, Gustave Flaubert, Heinrich Heine, Alphonse de Lamartine, Prosper Mérimée, Alfred de Musset, Benito Pérez Galdós, George Sand o Stendhal.²⁰

Tanmateix, les apostes literàries tenen un límit, ja que ambdós directors deixen fora del fons de les biblioteques Alexandre Dumas, Guy de Maupassant, Émile Zola o Vicente Blasco Ibáñez, un dels grans èxits populars del moment. El rebuig de Blasco Ibáñez té com a correlat l'exclusió a la xarxa del fons de l'Editorial Pro-meteo, segell propietat de l'escriptor valencià que, a més de les seves obres, aplega títols d'escriptors reivindicats des dels sectors progressistes, com ara Émile Zola. L'absència d'aquests autors en la secció de literatura deixa fora de l'espai bibliotecari uns noms reivindicats fonamentalment des dels sectors republicans amb els quals s'identifiquen els sectors més progressistes de la societat catalana.

Lectures i lectors

L'estudi del fons de les biblioteques populars restaria incomplet si no es tingués en compte la resposta de les autoritats municipals i de les poblacions que reben la concessió del servei bibliotecari. La direcció tècnica de la xarxa té un retorn del servei ofert a través de dues vies oficials: d'una banda, els patronats locals redacten una memòria en què s'inclou una valoració de la proposta bibliogràfica dispensada a cada municipi; de l'altra, les directores de les biblioteques trameten a la central informes periòdics amb l'avaluació de les pràctiques de lectura de cada localitat.

El Patronat de Pineda, a la memòria de l'any 1923, inclou entre les sol·licituds una llista amb un bon nombre d'autors catalans: dos títols de Joaquim Ruyra (*Marines i boscatges* i *El país del pler*), quatre de Josep Pin i Soler (*La família dels Garrigues*, *Jaume*, *Niobé*, *Vària*) i tres de Prudenci Bertrana (*Nàufrechs*, *Josafat*, *Els herois*). El Patronat tanca la llista amb la recomanació general d'incrementar el fons de novel·les a més d'incloure-hi, específicament, traduccions d'Alexandre Dumas, d'Émile Zola, de Víctor Hugo i de Georges Sand.

L'increment del volum d'obres literàries i, específicament, d'obres d'escriptors contemporanis és una demanda compartida i reiterada pels patronats locals de les diverses biblioteques. Les llistes de peticions recullen uns noms constantment sol·licitats pel públic lector: Juan Valera, Pedro A. de Alarcón, Benito Pérez Galdós,

20. L'*Index* exclou, a més dels escriptors esmentats, una part important o tota la producció de Gabriele D'Annunzio, Alexandre Dumas, Victor Hugo, Maurice Maeterlinck, Eugène Sue i Émile Zola. *Index librorum prohibitorum*, Roma: Typis Polyglottis Vaticanis, 1917.

José M. Pereda o Vicente Blasco Ibáñez, tots ells escriptors poc o gens representats en els lots inicials de les biblioteques fins a l'arribada de Jordi Rubió al capdavant de la xarxa.

Les bibliotecàries, per la seva banda, avaluen de forma sistemàtica la recepció de la proposta bibliogràfica a cada municipi. Les dades sobre el moviment del fons i les preferències del lector es posen en comú en les reunions anuals convocades per la Direcció Tècnica, que periòdicament proposa la redacció d'informes específics sobre temes que afecten el conjunt dels serveis bibliotecaris.

La reunió de l'any 1927 està dedicada a l'estudi de les preferències del públic pel que fa als llibres d'«imaginació» en funció de les dades del servei de préstec a domicili. El director de la xarxa, Jordi Rubió, justifica la tria del tema i situa el debat a la introducció de l'anuari en què es recullen els informes i les dades de servei de les biblioteques:

Uno de los problemas que más preocupa al personal que rige las Bibliotecas Populares es el que plantea la avidez inexplicable de buena parte de su público por la lectura de obras de imaginación. Los concurrentes a una Biblioteca no cambian de naturaleza al franquear las puertas del edificio, y siempre estarán en mayoría los lectores que a él acudan en demanda de libros puramente recreativos. Tan digno de ser atendido es el interés de esta parte del público, como el del núcleo que necesita y consulta obras de estudio. La austera actitud de los que condenan como un lamentable extravío la afición a la lectura de novelas, resulta pedante y, lo que es peor, contraproducente, en una biblioteca que, por su carácter, ha de acoger a toda clase de lectores.

Pero claro está que nuestras Bibliotecas ni pueden ni deben adquirir todo lo que el público pide en este ramo de libros. Una selección severa se impone, y es natural que en ella no siempre estarán representados todos los títulos solicitados por los lectores que se *especializan* en la lectura de novelas. Es posible que se quejen y aun que manifiesten su descontento, pero este resultado ni ha de sorprendernos ni descorazonarnos. Una biblioteca es un instrumento de cultura, y poca o ninguna eficacia tendrá el maestro que anduviera a remolque de sus discípulos. El paladar más estragado por la lectura sin tasa de novelas, acabará por alternarlas muy gustoso con los libros de viajes y exploraciones geográficas, por ejemplo. Y si no es así, y se pierde un lector, tampoco ha de preocuparnos demasiado. Al fin y al cabo, no es una medida de cantidad, sino de calidad la que sirve de exponente a la eficacia de una biblioteca.²¹

21. *Anuario de las bibliotecas populares* (1927), p. 6. Els informes presentats per les bibliotecàries a cada reunió des de l'any 1922 es publiquen en una memòria anual. Les valoracions que hem recollit aquí pertanyen a anuals posteriors al període objecte d'estudi, però se n'ha considerat la validesa atès que

La directora de la Biblioteca de Sallent presenta un informe molt detallat sota el títol: «Consideraciones sobre la lectura de novelas en la Biblioteca de Sallent».²² La bibliotecària apunta que la secció de literatura disposa del major nombre d'obres, però tot i així es fa difícil satisfer la demanda que genera en tots els grups de la biblioteca, independentment del sexe, l'edat i el nivell cultural.

Tot seguit, la directora analitza la diferència que es produeix en la tria de lectures entre els homes i les dones i fa una valoració força crítica dels gustos de les lectores. L'home que viu en un poble, per regla general, procura instruir-se amb tots els mitjans que té a l'abast. L'interès prioritari pel ram o l'ofici que l'ocupa no exclou l'atenció en d'altres camps del saber que li proporcionen una certa cultura indispensable en qualsevol acte de la vida social, ben al contrari que les dones.

Les converses que s'estableixen en el moment de retornar els llibres en préstec permeten deduir la «psicologia» del lector i conèixer-ne l'opinió sobre les obres llegides. Quan la bibliotecària es dirigeix als homes, aquests s'expressen amb criteri; en canvi, quan les indagacions s'adrecen a les lectores, la resposta és sovint decebedora:

A este grupo pertenecen la mayor parte de jóvenes de hoy día, que, como si fueran salidas de un mismo molde, son iguales, no sólo en gustos y aficiones, sino, también, en sus gestos y actitudes; no siguen otra norma que las impuestas por la moda ni frecuentando más cátedra que el cine.

La influència d'aquest nou mitjà afecta l'ús que es fa de la biblioteca popular:

Las revistas de moda son casi las únicas obras que atraen a la sala de lectura de la biblioteca a este grupo especial de lectoras y se sirven del préstamo única y exclusivamente para leer novelas, y aún de éstas con preferencia las adaptadas a la pantalla. Si no las tenemos de iguales asuntos o argumentos que las películas que les han interesado, las piden semejantes, es decir, que en su acción y desarrollo sean novelas cinematográficas. En muchas ocasiones ignoro el programa de los cines, y lo deduzco por las demandas que me hacen.

Aquestes joves cerquen històries amb intrigues, amb emocions violentes i un final feliç:

foren escrits en un període de temps curt, en el qual es mantenen encara les línies mestres de desenvolupament del fons.

22. *Anuario de las bibliotecas populares* (1927), p. 33-38. Per agilitar la lectura dels comentaris de la directora de Sallent, no es repetirà la nota a cada una de les citacions.

Gastan de las novelas que presentan asuntos e intrigas de las clases elevadas, de la *alta sociedad*, como dicen ellas, que describan el lujo suntuoso de palacios, habitados por caballeros de frac y damas con deslumbrantes trajes y joyas; donde tengan lugar duelos en que se halle en peligro la vida de un esposo ultrajado, de un hermano ofendido, etc., etc. todo este mundo para ellas ignorado, pero que, entrevisto en el cine, las seduce y atrae con el atractivo de todo lo vedado.²³

Altres bibliotecàries fan observacions similars al mateix temps que comenten la gran demanda que tenen autors de novel·les d'amor com Guy Chantepleure, Delly o M. Maryan, sobretot entre les noies obreres que, una vegada esgotada aquesta font de lectura, demanen els drames de *La escena catalana*. De fet, diverses biblioteques citen el teatre com un dels gèneres més sol·licitats, després de la novel·la.

Pel que fa a la demanda específica de la literatura catalana, els anuaris recullen pocs comentaris sobre els autors més sol·licitats. Únicament a l'anuari corresponent als anys 1924-1925, la directora de Pineda cita com a autors més llegits: Josep Roig i Raventós, Àngel Guimerà, Marqués de Camps, Dolors Monserdà de Macià, Alfons Roure i Narcís Oller.

Entre els autors contemporanis castellans més llegits cal esmentar Pedro Antonio de Alarcón, Benito Pérez Galdós, Alejandro Pérez Lugín, Gustavo Adolfo Bécquer, Luis Coloma, Alfonso Danvila, Vicente Blasco Ibáñez o José M. Pereda. La directora de Canet de Mar relaciona entre els títols més sol·licitats *Los cuatro jinetes del Apocalipsis* de Vicente Blasco Ibáñez, *La casa de la Troya* d'Alejandro Pérez Lugín o *El niño de la bola* de Pedro Antonio de Alarcón.

Cal observar que la relació d'autors corresponent a l'any 1927 ja inclou noms que no formaven part dels lots inicials de les biblioteques o bé que hi tenien una presència molt poc significativa, com és el cas de Vicente Blasco Ibáñez, Pedro Antonio de Alarcón o Benito Pérez Galdós, autors que han passat a ocupar les primeres posicions de la demanda lectora. En bona mesura, el canvi es deu al fet que la Direcció Tècnica de la xarxa impulsa l'any 1923 un servei de lots circulants d'obres literàries, que es van passant d'una biblioteca a l'altra, per tal d'aprovisionar suficientment la secció sense haver de fer una despesa excessiva. Les bibliotecàries poden proposar la llista de títols que s'han d'incloure en els lots, que un cop llegits s'adjudiquen en propietat a cada biblioteca, segons les preferències demostrades per cadascuna. La lectura de novel·les té, a partir d'aquesta data, un increment molt significatiu.

Les demandes dels patronats locals i les dels lectors, refermades per les bibliotecàries, són ateses així des de la Direcció Tècnica. L'excel·lència cultural i el pes

23. *Anuario de las bibliotecas populares* (1927), p. 39.

de la lectura instructiva eren aspectes determinants del model de col·lecció proposat, un model que de mica en mica va cedint terreny davant de la realitat lectora, especialment davant de l'interès expressat pels joves i per les dones, que s'aboquen prioritàriament al món de la ficció, la imaginació i l'aventura.

A tall de resum

Llegir novel·les a la Catalunya dels primers anys del segle XX era una activitat poc valorada i força mal vista per una bona part de les jerarquies culturals, tal com s'ha exposat més amunt. Per als uns, el món de la ficció és un pou de temptacions i un miratge que pot fer creure als lectors que és possible viure en un món millor; per als altres, abocar-se a la ficció suposa distreure's del deure principal de formar-se, d'instruir-se i de preparar-se, justament, per aconseguir un món millor i avançar cap a una societat més justa i igualitària.

Tot i les limitacions i la migradesa de l'oferta documental, les biblioteques acullen una proposta bibliogràfica que perfila un horitzó de lectors i de lectures determinat. Tal com s'ha vist, els directors del nou sistema bibliotecari de la Mancomunitat superen el debat sobre les virtuts i els perills del gènere narratiu i, amb certa normalitat, incorporen la novel·la en les col·leccions de les biblioteques populars, especialment a partir de l'etapa de Jordi Rubió i Balaguer. Tot i això, és la demanda dels lectors i especialment de les lectores, traslladada a la Direcció Tècnica a través dels patronats locals i de les bibliotecàries, la que anima a ampliar l'oferta de novel·les i a obrir l'espai bibliotecari a uns autors exclosos de la proposta de lectura inicial.

La funció educadora i l'excel·lència cultural són aspectes determinants del model de col·lecció distribuït a les biblioteques, especialment sota la direcció d'Eugeni d'Ors. Els lots inicials es basen en una proposta de caire culturalista que potencia la lectura instructiva per davant de la lectura recreativa. La proposta de lectura tradueix l'aposta de la intel·lectualitat catalanista per un model d'alta cultura, una estratègia elitista que s'aferma en el mestratge dels clàssics i menysté les formes de la cultura popular, fins que Jordi Rubió introdueix canvis essencials en la proposta i obre l'espai bibliotecari a autors contemporanis i als èxits populars. Tanmateix, aquesta obertura, tal com s'ha vist, té uns límits marcats per les fites lectores que identifiquen la tradició republicana més radical, amb Vicente Blasco Ibáñez i Émile Zola al capdavant.

De mica en mica, però, el model ideal anirà cedint terreny davant d'una demanda real, que obligarà la direcció tècnica de la xarxa a cercar fórmules operatives per adequar la proposta bibliogràfica i el model de col·lecció a les peticions dels patronats, refermades i ampliades amb les observacions de les bibliotecàries. La perspectiva i l'avaluació d'aquestes seran decisives per seguir el

diàleg que s'estableix entre els llibres i els lectors, així com per elaborar estratègies per donar resposta a les preferències d'uns lectors i, especialment, d'unes lectores que s'abocuen al món de la ficció sota uns paràmetres molt més populars.

Bibliografia

R. ALTAMIRA, «Lecturas y bibliotecas para obreros», dins R. ALTAMIRA, *Cuestiones obreras*, València: Prometeo, 1914. p. 47-99.

Anuari de les biblioteques populars, Barcelona, 1922-1929. La publicació canvia de nom a partir de 1924, *Anuario de las bibliotecas populares* (1924-1929).

BIBLIOTECA PÚBLICA ARÚS. *Catalech general: index per ordre de autors y per ordre de materias*, Barcelona: Estampa la Catalana de J. Puigventós, 1895. XIV, 870 p.

A. de C. BURGUERA, *Lecturas nocivas y lecturas útiles: calificación moral de autores nacionales y extranjeros que han escrito de literatura y catolicismo social*, València: Doménech y Taroncher, 1910. 369 p.

J. CASTELLANOS, «Mercat del llibre i cultura nacional (1882-1925)», *Els marges*, núm. 56 (octubre 1996), p. 5-38. <<http://www.raco.cat/index.php/Marges/article/view/111210>>.

P. COMBES, *La elección de una biblioteca: guía de la lectura*, Barcelona: Herederos de Juan Gili, 1910, 152 p.

G. DECORME, *Lecturas recomendables: estudio para la clasificación desde el punto de vista moral y educativo, de las principales obras de ascética, historia y novela, útiles á la juventud católica*, Barcelona: Luis Gili, Librería Católica Internacional, 1908. 246 p.

A. ESTIVILL, «El fet cultural català a les biblioteques populars: 1918-1979», juliol de 1980, text mecanografiat.

P. GABRIEL (dir.), *Història de la cultura catalana*, Barcelona: Edicions 62, 1994-1997, vol. 6: *El Modernisme, 1890-1906*; vol. 7: *El Noucentisme, 1906-1918*; vol. 8: *Primeres avantguardes, 1918-1930*.

P. GENER, *Literaturas malsanas: estudios de patología literaria contemporanea*, Madrid: Librería de Fernando Fé, 1894, 405 p.

Index librorum prohibitorum. Roma: Typis Polyglottis Vaticanis, 1917, XXIII, 324 p.

INSTITUT DE CULTURA I BIBLIOTECA POPULAR PER A LA DONA. *Catálech*, Barcelona: Impremta de Francisco X. Altés, 1909, 21 p.

P. LADRÓN DE GUEVARA, *Novelistas malos y buenos*, Bilbao: El Mensajero del Corazón de Jesús, 1910, 528 p.

«Literatas de salón». *Repertorio de buenas lecturas*, maig de 1916, p. 46-47.

J. LLOBET, «Lectura i biblioteques populars. Model de col·lecció i lectura a les biblioteques populars de la Mancomunitat de Catalunya: 1918-1922», Tesi doctoral dirigida per Assumpció Estivill Rius i presentada a la Universitat de Barcelona, al Departament de Biblioteconomia i Documentació, l'any 2008. Disponible a: <<http://www.tesisenxarxa.net/TDX-0721108-132611/>>.

A. LÓPEZ, *Los daños del libro*, Barcelona: Gustavo Gili, 1905, 318 p.

J.C. MAINER, «Notas sobre la lectura obrera en España (1890-1930)», dins J.C. MAINER, *La doma de la Quimera*, Madrid: Vervuert, 2004, p. 17-82.

T. MAÑÀ, «Lectura i públic lector a les biblioteques populars (1924-1936)», *Item*, núm. 14, gener-juny de 1994, p. 21-36, <<http://www.raco.cat/index.php/Item/article/view/22439>>.

J. MOLAS; E. GALLÉN, «La literatura popular i de consum», dins M. RIQUER (dir.), *Història de la literatura catalana. Part moderna*, Barcelona: Ariel, 1988, vol. XI, p. 301-353.

C. MUÑOS, «*Ne quid nimis*»: *acerca de buenas y malas lecturas*, El Escorial: La Ciudad de Dios, 1912?, 226 p.

E. ORS, *La Vall de Josafat*, Barcelona: Edicions dels Quaderns Crema, 1987, 238 p.

J. SARDÀ, «La lectura de novelas», dins J. SARDÀ, *Obras escogidas de Juan Sardá: serie castellana*. Barcelona: Librería de Francisco Puig y Alfonso, 1914, Vol. 1, p. 41-49.

A. YATES, *Una generació sense novel·la?: la novel·la catalana entre 1900 i 1925*, Barcelona: Edicions 62, 1975, 266 p.